

Lydia Virtanen Karkkilan profeettana ja keisarina

Naisen toiminnan tila ja rajat miesvaltaisessa työläisyhteisössä

Mainitsin, että Virtasen joutuminen turvasäilöön on ollut ”aivan tipalla” ja jos Karkkilassa vain jotakin kommunistien puuhaa ilmenee, niin Virtanen on kyllä ensimmäinen, joka otetaan turvasäilöön. Virtanen sanoi ymmärtävänsä tämän, kun entisyytensä on painamassa. Senvuoksi – sanoin – nti Virtasen onkin paras, jos havaitsee joitakin kommunistien hankkeita, niitä vaimentaa ja taltuttaa – nti Virtanen kun on niihin nähden ikäänkuin panttivanki.¹

Näin Valtiollisen poliisin edustaja keskusteli helmikuussa 1943 ompelija Lydia Virtasen kanssa viimeksi mainitun halkovajassa. Virtasta oli lähdetty kuulustelemaan taas kerran. Kuten näkyy, sodan aikana Valpossa arvioitiin Virtasen olevan täysin selvillä Karkkilan seudun kommunistien puuhista ja omaavan siinä joukossa vaarallisen paljon valtaa.

Lydia Virtanen (1901–76) oli jo 1920-luvulla ollut johtamassa ensin vasemmistonuorten julkista ja sitten kommunistien salaista toimintaa. Sodan jälkeen kommunistien aseman laillistuessa hänen asemansa paikkakunnan poliittisessa elämässä vankistui. Hän nousi kauppalan valtuustoon ja moneen muuhun elimeen, etenkin sivistysasioissa, ja nautti arvonantoa paitsi vasemmalla myös oikealla. Karkkilassa hänen nimensä on edelleen hyvin tunnettu: kulttuuriyhdistys Lyyti jakaa palkintonaan Lyyti-patsaan,

hänen elämäänsä on kosketeltu muistelmissa ja paikallishistoriallisissa kirjoituksissa², onpa hänestä julkaistu romaanikin³.

Vaativammista oloista lähtöisin olevasta ompelijasta tuli kauppalan henkinen johtaja, jota alettiin kutsua Karkkilan profeetaksi tai maskuliinisesti Karkkilan keisariksi. Lydia Virtanen rikkoi monenlaisia rajoja. Tässä artikkelissa tarkastelemme Virtasen valossa yhteiskunnan työläisnaiselle asettamia odotuksia sekä poliittisen ja yhteiskunnallisen toiminnan mahdollisuuksia 1900-luvun alun ja puolivälin Suomessa. Pohdimme myös, miten oli mahdollista, että kahdesti valtiopetoksellisesta toiminnasta tuomittu naimaton työläisnainen saavutti korkean statuksen erittäin miesvaltaisessa yhteisössä ja nautti arvonantoa yli sukupuolten ja politiikan rajojen.

Artikkeli pohjautuu monipuolisiin lähteisiin. Kommunisteista on runsaasti eri tarkoituksiin syntynyttä aineistoa: viranomaisten valvonta-aineistoa, puolueen jäseniltään edellyttämiä elämäkertoja ja järjestötoiminnan aineistoa. Lydia Virtasen yhteiskunnallista toimintaa koskevat aineistot alkavat vallankumousvuosista 1917–18, tärkeimpinä valtiorikosoikeuden dokumentit, jotka valottavat hänen toimintaansa sisällissodan aikana ja sitä ennen. Kattavampaa viranomaisaineistoa löytyy Valtiollisen poliisin (Valpo) arkistosta, sillä Virtasen poliittista toimintaa tarkkailtiin systemaattisesti vuosina 1928–1945. Tutkijan kannalta erityisen kiinnostavia ovat poliisiviranomaisten analyysit, joissa arvioidaan Virtasen vaarallisuutta ja asemaa paikkakunnalla. Myös viranomaisaineistoihin tulee suhtautua kriittisesti ja tiedusteluaineistoja käsiteltäessä lähdekritiikki on tavallistakin tarpeellisempaa. Kuulustelupöytäkirjat ja raportit on tehty omaan tarkoitukseensa, mikä heijastuu niiden sisältöön sekä tahallisesti että tahattomasti.⁴

Valpon aineistojen kääntöpuolena on Kansan Arkistossa Lydia Virtasen omaa aineistoa: vankilamuistiinpanoja, puheita, haastattelu ja muisteluita sekä puolue-elämäkerrat. Myös Työväen Arkistossa on tallennettuna Virtasen muistelmia. Lisää tietoa löytyy sanomalehdistä ja SKDL:n arkistosta. Lydia Virtasen yksityiselämän hiljaiseenkin puoleen tarjoavat tien hänen kirjeensä

ystävälleen, jolta Valtiollinen poliisi takavarikoi ne vuonna 1934. Lukemalla lähdekriittisesti ristiin eri aineistoja hahmottuu poikkeuksellisen poliittisen polun kartta.

Lydia Virtasen toimintaympäristö

Karkkilan kauppala (siihen saakka Högforsin teollisuustaaajama) erotettiin vuonna 1932 Pyhäjärven (U.I.) kunnasta. Kumpikin kunta oli pieni, eron aikaan yhteensä viitisen tuhatta asukasta. Taloutta ja toimeentuloa hallitsi rautaruukki. Työpaikkoja kodin ulkopuolella oli tarjolla miehille monta kertaa enemmän kuin naisille. Ruukin sydän oli valimo, jonka kuumissa oloissa valmistettiin rautaa juuri sen näköisinä kuin työmiesten pitikin olla työväenliikkeen klassisessa kuvamaailmassa. Ruukki tarjosi töitä myös maalaisille hiilenpolttajina, metsätöissä ja ajomiehinä etenkin kapearaiteisen radan valmistumiseen (1913) saakka.⁵

Kun vaaleja alettiin pitää, työväenpuolue sai paikkakunnalla $\frac{3}{4}$ äänistä, joskus jopa yli 80 prosenttia. Seudulla oli vahva sosiaalinen pohja sekä teollisuusyhteisön työväenliikkeelle että maalaisten radikaalille sosialismille, sillä tehtaan ostot olivat heikentäneet itsenäisten tilallisten vahvuutta, joka oli paljon hennompi kuin Etelä-Suomen maaseudulla yleensä. Vuonna 1917 Högforsin ruukki ja muut kamariherra Hjalmar Linderin yhtiöt omistivat hieman vaille kolmanneksen kunnan pinta-alasta. Saman paikkakunnan puitteissa löytyivät siis sekä 'teollisuuskommunismi' että 'korpikommunismi', niin kuin tutkijat myöhemmin näitä kahta eri varianttia kutsuivat.⁶

Vaikka naiset saivat 1906 ääni- ja vaalioikeuden valtiollisissa vaaleissa, poliittista ja yhteiskunnallista elämää dominoivat miehet. Naisten päätoimintapiirinä nähtiin edelleen koti. Tätä vahvisti se, että naisille oli niukasti työpaikkoja kodin ulkopuolella ja maaseudun arvot olivat yhä vahvoja. Taloudellisessa ja juridisessa mielessä vaimo oli lain mukaan vuoteen 1930 saakka miehensä edusmiehisyyden alainen eikä voinut mennä ansiotyöhön ilman miehensä lupaa.⁷ Näissä asioissa Karkkilan työväenliike mukaili

konservatiivisia peruslinjoja ja naisten erillinen järjestötoiminta oli vähäistä ennen vuotta 1918. Vaimoilla ei siihen ollut aikaa, mutta naimattomille nuorille naisille oli tarjolla myös nuorisosasto, osuusliike Tuen toiminta, voimistelua ja työväentalojen tilaisuuksien järjestelyitä, vaikka talojen rakentaminen ja ylläpito oli pääasiassa miesten hommaa.

Sisällissodan jälkeen punaleskien lukuisuus vahvisti naistoiminnan tarvetta. Tämä tukee Maria Lähteenmäen havaintoa naistoiminnan sosiaalisen ulottuvuuden merkityksestä. Omissa järjestöissään työläisnaiset pääsivät puhumaan yhteiskunnallisista ongelmista, harjoittamaan avustustoimintaa ja tukemaan toisiaan kriisitilanteissa.⁸ Sitä paitsi sisällissodan jälkeinen tilanne rajasi työläisnaisten toiminnan käytännössä pakollisesti oman yhteiskuntaluokan puitteisiin. Omassa arjessa törmättiin jatkuvasti niin sukupuolen kuin sosiaaliluokan rajoihin.⁹

Elina Kataisen tulkinnan mukaan sukupuolijärjestys jyrkeni sisällissodan jälkeen. 1920-luvulla perheen asema korostui yhteiskunnan soluna ja samalla naisten ja miesten elämänpiirijä pyrittiin erottelemaan toisistaan ja jyrkentämään polarisaa-tiota naiseuden ja mieheyden välillä.¹⁰ Naiset olivat sisällissodan aikana hetkellisesti rikkoneet rajoja ja astuneet miesten kentille. Sodan jälkeen status quo haluttiin palauttaa myös sukupuolten välille, ja kävi niin kuin yhteiskuntajärjestyksen palauttamisessa on usein käynyt ainakin *ancien régime*n paluusta (1815) alkaen: mentiin pitemmälle kuin pelkkään entiseen.¹¹ Vallinnut institutionalisoitu heteroseksuaalisuus piti yllä ja vahvisti käsitystä kahdesta eri sukupuolesta, jotka olivat yksiselitteisiä ja toisilleen vastakkaisia. Anatomisesta sukupuolesta seurasi käyttäytymisen malleja, joita yhteiskunta odotti jäsentensä noudattavan. Myös naiset itse loivat itselleen yhteiskunnassa uuden paikan, joka pohjautui sukupuolieroon. Naiset nähtiin äitikansalaisina, joiden kaikkea tekemistä määrätti tietty hoivarooli. Tämä rooli, yhteiskunnallinen äitiys, rajasi naisten toimintaa kodin ulkopuolella. Heidän tehtävänsä oli toimia hoivan, kasvatuksen ja kotitalouden piirissä eikä haastaa miesten asemaa kansakunnan johtajina. Nationalistisessa projektissa, joka pyrki nuoren valtion ja kansan

rakentamiseen¹², naiselle oli varattu tämä kapea rooli. Sosiologi Joanne Nagelin mukaan 1900-luvun kansallisvaltio oli lähtökohdaisesti maskuliininen instituutio, jota määrittävä ominaisuus oli auktoriteetteihin nojaava hierarkkinen järjestelmä. Naisten oikeuksia lisäämään ja elämänpiiriä laajentamaan pyrkivä naisialiliike nähtiin 1920-luvulla uhkana kansakunnan rakentamiselle, koska sen pelättiin horjuttavan näitä rakenteita ja erityisesti sen ydintä eli perheinstituutiota.¹³

Lydian tausta ja ensimmäinen tulikaste

Lydia Mathilda Virtanen, tuttavallisemmin Lyyti, oli viisilapsisen katraan nuorimmainen, syntyjään Pusulasta, jossa isä oli Arimaan lasiruuvin puhaltaja.¹⁴ Isän kuoltua leski muutti 1905 lapsineen Pyhäjärvelle. Kun Karkkilaan perustettiin yhteiskoulu 1913, teräväpäinen tyttö pantiin sinne. Se oli rohkea veto, sillä oppikoulua ei sitä ennen ollut lähimaillakaan. Tehdaskylän vähäväkiset samoin kuin kustannuksia pelänneet kunnanisät suhtautuivat hankkeeseen nihkeästi. Lydia menestyi hyvin, mutta joutui kolmen luokan jälkeen varojen puutteessa jättämään koulun sikseen ja menemään oppiin Halenin räätäliiliiikkeeseen. Hänestä kehittyi taitava ompelija. Se vuosi, 1916, näytti muutenkin hänen elämänsä suunnan.

Maailmansodan aikana Venäjän sotavoimat teettivät ympäri Suomea linnoitustöitä. Niitä varten Pyhäjärvelle tuli sotaväkeä ja liikkuvia nuoria työmiehiä Pohjanmaalta ja Keski-Suomesta saakka. Vuonna 1916 järjestettiin poikkeusoloissa eduskuntavaalit, joissa työväenliike saavutti ensi kertaa enemmistön, 103 paikkaa. Eduskuntaa ei kuitenkaan kutsuttu koolle. Sosiaalidemokraattien osuus äänistä oli Pyhäjärvellä 79.9 prosenttia. Ammattiyhdistysten ja muiden järjestöjen samoin kuin osuusliikkeen jäsenmäärät alkoivat kasvaa kohisten. Näissä merkeissä 15-vuotias Lydia liittyi Högforsin sosiaalidemokraattisen nuorisosaston jäseneksi. Toiminta ei pyörinyt pelkkien huvitusten ympärillä, sillä keskusteluilloissa puitiin sosialismia ja sen

Nuori Lydia. Lähde: ktk 1989000:182 Karkkilan ruukkimuseo Senkka.

suhdetta uskontoon, osuuskauppaliikettä, naisten asemaa sekä yleistä tapojen turmelusta.¹⁵

Lydia sai huomata turmeluksen ulottuvan nimismieheen, jonka olisi pitänyt olla oikeuden miekan nuhteeton kantaja. Pyhäjärvelle tuli oma nimismiespiiri vuonna 1914, kun rautatien avaaminen vilkastutti elämää. Tehtävään tuli Siimes Teodor eli Teuvo Kanervio, nimismieheksi erikoinen: ns. marraskuun sosialisti eli radikalisoitunut suurlakon jälkeen, toiminut *Sosialistin* toimittajana Turussa ja valittu sosialidemokraattisen nuorisoliiton liittoneuvostoon. Yliopisto-opinnot jäivät kesken, mutta 1910 Kanervio palasi vuodeksi kirjoille suorittaakseen alemman hallintotutkinnon.¹⁶

Nimismiehen aate oli Pyhäjärvellä jo haalistunut eikä häntä työväenliikkeessä pidetty ihan omana miehenä. Karsastettiin vir-

kainoista väen keräämistä linnoitustöihin ja veljeilyä venäläisten kanssa. Keväällä 1917 *Työmies* katsasti hänen edesottamuksiaan otsikolla 'Ne vanhan järjestelmän virkamiehet'.¹⁷ Tuliliemi näytteli tuttua rooliaan. Nimismies nähtiin raitilla browningin ja punssipullon kanssa ja kuultiin ammuskelemassa ikkunoita. Sietorajan ylitti säännöstelymaidon jakelu. Rajahinnalla sitä saivat ostaa puutteenalaiset ja ne, joilla oli linnoitustyömiehiä kortteerissa, mutta nimismies määräsi maksun (1 mk 20 p) ostokortin lunastamisesta ja käski meijerskan jättää maidotta, jos ei maksanut. Oman voiton pyyntiä, vieläpä nälänhädän jo uhatessa.

Kohta keisarin kukistumisen jälkeen Högforsin suuri kansalaiskokous kehotti nimismiestä heti jättämään eroanomuksensa. Kun hän ei totellut ”kohtuullista vaatimusta”, niin kuin *Työmies* sitä luonnehti, Ahmoon työväentalon uusi kansalaiskokous erotti hänet virasta. Valtion omaisuus, kuten aseet ja asiakirjat haettiin pois. Nimismies valitti, jolloin kuvernöörinvirasto määräsi Lohjan kruununvoudin toimittamaan tutkinnan. Se pidettiin kunnan tiloissa Anttilan talossa 3. toukokuuta 1917 ja kesti kahdeksan tuntia. Yleisö tungeksi kuulemaan 19 todistajan kertomuksia.

Yhtenä todistajana oli 16-vuotias palvelijatar Lydia Virtanen. Maidon jakeluhavaintojen lisäksi hän kertoi omakohtaisen kokemuksen, joka liittyi nimismiehen ja venäläisen sotaväen määräämään ulkonaliikkumiskieltoon illalla klo 9 jälkeen. Kun kauppias Mänttärillä työskennellyt Lydia meni nimismiehen konttoriin pyytämään kulkulupaa käydäkseen kotonaan, nimismies kirjoitti lapun, mutta lisäsi: ”Kyllä ryssät sinua kuitenkin hässivät, vaikka onkin lippua.”

Sopimaton puhe nuorelle tytölle sinetöi erottamisen, vaikka oman siivun leikkaaminen oli toki virkarikoksena painavampi. Nimismies kiisti kaiken rikollisen, samoin esiintymisen päihtyneenä, joskin myönsi ottaneensa ”silloin tällöin muutamia ryyppyjä.” Hän pahoitteli ainoastaan sitä, ”jos hän nuorille tytöille olisi siveettömästi haastellut.”¹⁸

Kanerviolla oli vanhaa vetoa siveellisyyden koetteluun. Ylioppilaana ja toimittajana hän oli suomentanut salatieteitä ja spiritismiä, laatukirjallisuutta rakkauden ongelmista¹⁹ ja roisimpaakin

tavaraa, kuten Unkarissa julkaistun saksankielisen kirjusen *Maa- ilman historian kuuluisimpia naisia*, jossa kerrottiin ’ylinaisista’ eli ”nerokkaista urottarista Eros-jumalan sotakentillä.” Kustakin sankarittaresta oli lyhyt elämäkerta ja kuva vähissä pukeissa.²⁰

Niin Ranskan kuin Venäjän vallankumouksessa esiintyi seksuaaliradikalismia, eikä se ollut vierasta Suomenkaan työväenliikkeen alkuaikoina. Mainitun julkaisun kustantaja, lähinnä Tampereella vaikuttanut Matti Vuolukka ei ollut marginaalissa, vaan Suomen työväenpuolueen perustajia 1899, puoluejohdon jäsen seitsemän vuotta, *Kansan lehden* toimittaja, Turun suurlakokomiteassa 1905 ja keväällä 1917 Tampereen vallankumousskomiteassa. Hän oli julkaissut myös saksasta käännetyn, runsaasti kuvitetun kirjan, jossa perusteltiin nudismia.²¹ Päättävöitteena taisi olla ansaita rahaa, mutta hankkeiden liepeillä hääri miesväkeä muillakin motiiveilla, osa ihanteiden vallas²², osa puke- massa pyyteitään edistyksen kaapuun. Nuori Lydia Virtanen tuli asemoineeksi itsensä vastakkaiseen kulmaan, jossa korostui puritaanisuus ja tyttöjen itsemäärääminen.

Nimismiehen lähtöön johtanut tapaus perusti Lydia Virtasen maineen Karkkilassa. Oli ääriharvinaista, että 16-vuotias tyttö todisti näin tärkeässä vallankäytön asiassa ja rohkeni vielä yleisön edessä kertoa seksuaalisesta häirinnästä. Rohkeus jäi mieliin, ja myös suhde seksuaalisuuteen.

Toinen tulikaste

Sisällissodan aattona Högforsin nuoriso-osastossa vallitsi pasifismi, mutta kun sota tuli eteen, ase otettiin. Lydia hakeutui punakaartiin helmikuussa 1918. Yleensä nuoria naisia työnsi kaartiin aiempi aktiivisuus työväenliikkeessä ja sosiaalinen paine.²³ Saatu- aan lyhyen koulutuksen sanitääriksi Lydia kulki joukon mukana rintamalla sitomassa haavoja. Kuulusteluissa sodan jälkeen hän kiisti jyrkästi pukeutuneensa miehen pukuun tai ottaneensa ase- en, mutta pahoja paikkoja tuli nähtyä läheltä Hämeenlinnan ja Lahden välisellä tiellä, jolla punaiset ottivat huhtikuun lopulla

ankarasti yhteen saksalaisten kanssa ja murtautuivat vielä kerran läpi. Högforsin komppanian päällikkö, nuori valaja August Koskinen kaatui; keittäjä Iida Lindelöf sai surmansa srappnellin sirun osuttua kaulaan.²⁴

Niinä päivinä sillä seudulla kohtasi matkansa määrän Pyhjärven entinen nimismies. Kanervio oli päässyt Hämeenlinnaan poliisilaitoksen sihteeriksi ja liittynyt taas työväenyhdistykseen, ja punaisten aikana hän oli kaupungin miliisipäällikkönä. Lopun lähestyessä punakaartin tiedusteluosasto ampui Tuuloksessa kaksi valkoisten kannattajaa ja puusepän, jota epäiltiin vastapuolen urkkijaksi. Miliisiosasto puuttui asiaan ja teloitti tiedusteluosaston päällikön vanhan venäläisen kirkon seinää vasten. Sitten punakaarti vangitsi Kanervion ja ampui hänet 20. huhtikuuta 1918, kuusi päivää ennen saksalaisten saapumista.²⁵ Ei ole tiedossa, miten Lydia tulkitsti tapauksen asiasta kuultuaan.

Vähän ennen kuolemaansa Lydia Virtanen muisteli vapunpäivää 1918, jolloin hän oli kuuden nuoren punaisen ryhmässä (neljä tyttöä ja kaksi poikaa) pyrkimässä kahdessa hevoskuorussa Hollolasta kohti Lahtea. Lydia sattui ensimmäiseen kuormaan, joka pääsi Fellmanin kentälle saakka. Toinen kuorma ei päässyt; myöhemmin kuultiin, että ne kolme nuorta oli ammuttu Hollolassa. Fellmanin kentällä viivytettiin toista viikkoa, maattiin lavakärryjen alla maassa, ilman ruokaa ja puhdasta vettä. Lopulta vangit marssitettiin Hennalan kasarmille, ratsumiehet kahta puolta ”patukat ja sapelit pitkinä hätyyttämässä puolijuoksuun meitä jo nälkään ja janoon näänntyviä. Ja iskun sai kyllä heti, jos voimat alkoivat pettää.” Ja jatkuvasti ammuttiin nuoria naisia Hennalan maastossa.²⁶

Lydia siirrettiin Hämeenlinnan naisvankilaan. Ilmeisesti säästymisen synnä oli alaikäisyys ja selvät sairaanhoitajan tunnusmerkit. Valtiorikosoikeuteen hänen asiansa tuli parin kuukauden odottelun jälkeen. Pyhäjärvelle oli sodan jälkeen saatu perustetuksi suojeluskunta, joka arvioi tytön olleen liian kiihkeästi punakaartin toiminnassa ja toivoi vakavaa varoitusta. Oikeus katsoi toiminnan vähäiseksi ja rajoittuneen sairaanhoitoon, joten ehdollinen kuritushuonetuomio riitti: kaksi vuotta, ja päälle

kaksi vuotta kelpaamattomuutta todistajaksi. Lievän tuomion antamista helpotti kotipaikkakunnan napamiehen, maanviljelijä ja maakauppias J.F. Salvénin vakuutus tytön kunnollisuudesta ja takaus pääsystä töihin vapautumisen jälkeen.²⁷ Tämä oli samankaltaisessa roolissa toimineiden alaikäisten naisten tavanomainen prosessi, siis niiden, jotka pääsivät oikeuteen saakka.²⁸

Lydia oli vasta seitsemäntoista palatessaan kotiin, mutta nämä formatiiviset kokemukset olivat painaneet sieluun jäljen, joka ei lähtisi ikinä pois. Hän ei ollut punaorpo, mutta oli sitä 'punaorpojen sukupolvea' joka kantoi suomalaista kommunismia kuolemaansa saakka, usein 1970-luvulle. He olivat vuonna 1918 kylän vanhoja nähdäkseen ja tajutakseen mitä tapahtui, mutta niin nuoria ja yleensä sivuroolissa, että jäivät henkiin. Sodan jälkeen he aloittivat nuorisoliittolaisina aatteen palo rinnassaan, mutta valtiovalta painoi heidät askel askeleelta ahtaammalle. Kun julki-set järjestöt lakkautettiin, seurasi salaista toimintaa ja sen myötä vankilatuomioita tai siirtyminen itärajan yli. Liikkeelle lähtiessä ei tietenkään tiedetty, minne se tie veisi.

Uusissa rooleissa

Työväenliike elpyi sisällissodan jälkeen nopeasti, minkä perussyy oli Saksan romahdus ja tappio maailmansodassa.²⁹ Suomen piti rakentaa suhteet länsivaltoihin ja mukautua näiden vaatimuksiin. Se merkitsi vaaleja ja sosiaalidemokraattisen puolueen osallistumista niihin. Pian nousi esiin myös jakautuvan työväenliikkeen toinen päähaara, sosialistinen työväenpuolue. Kiellettyinä pysyi varsinainen kommunismi ja punapakolaisten Moskovassa perustama Suomen kommunistinen puolue.

Työväenliike jakautui Högforsissa ja Pyhäjärvellä hitaasti, niin kuin maaseudulla yleensäkin. Talot pysyivät yhteisinä, samoin sellaiset mahtitekijät kuin metallin ammattiosastot, osuusliike Tuki ja uusi urheiluseura Högforsin Väkä. Vasemmistosuunnan tärkeimmäksi foorumiksi kehittyi sosiaalidemokraattinen nuorisosasto, jonka 'punaorpojen sukupolvi' elvytti syksyllä 1919.

Högforsin nuorten työläisten opintoyhdistyksen jäseniä. Lydia istuu eturivissä toisena oikealta. Kuva on otettu vappuna 1929 työväenyhdistys Tarmon talon seinustalta. Lähde: ktk2006001:11, Karkkilan ruukkimuseo Senkka.

Lydia oli sen keskeisiä aktiiveja ja toimitti käsin kirjoitetun *Valistaja*-lehden naisten teemanumeron, joka ei ole säilynyt.³⁰ Hänen vahvin mielenkiintonsa kohdistui kulttuuriharrastuksiin, varsinkin teatteriin. Profili oli poikkeava, sillä tavallisimmin naiset saivat työväenliikkeessä vastuulleen sosiaalisia sekä perheeseen ja terveyteen liittyviä kysymyksiä.³¹

Lydia ehti näyttämölle jo teininä. Kovan innon varassa tuotettiin Högforsissa alusta alkaen suuritöisiä esityksiä, kuten *Jeppe Niilonpoika* tai *Nummisuutarit*, ”siltoin pystyttiin melkein pä mihin vain ryhdyttiin”, hän muisteli. Toimintaa jatkettiin heti kun se oli sisällissodan jälkeen mahdollista, nyt nuorisoyhdistyksen yhteydessä. Innoittajana oli nuorisoliiton järjestäjä, Helsinkiin asettunut työläisrunoilija Emil Lindahl.³² Ensimmäinen esitys oli surmatuksi tulleen Maiju Lassilan huvinäytelmä *Kun ruusut kuk-*

kivat, jossa leikitellään sukupuolten rooleilla. ”Mamman-Liisa” tekee talossa miesten työt ja pysyy lujasti naimattomana – kunnes ilmaantuu savolainen Juikurinen.³³

Kun sosiaalidemokraattinen nuorisoliitto kaikkine osastoineen lakkautettiin syksyllä 1923, Högforsin työväen näyttämön kaikki teatteritarpeetkin takavarikoitiin. Aikanaan ne löytyivät eräältä ullakolta pilalle tallattuina. Toiminta jatkui, mutta ohjaamaan ja johtamaan ei enää voitu pestata ammattilaisia, vaan näyttämön sai johtaakseen Lydia Virtanen. Menestys jatkui, kierrettiin lähipitäjätkin.³⁴ Veto näyttämölle satoi Högforsin vasemmistonuorten ydinporukan yhteen ja oli heille (Lydian ohella mm. tehtaan ja kauppalan vaikuttaja Aleks Aalto) keskeinen verkosto ja väylä yli 40 vuotta.

Nuorisoliiton lakkauttamisen jälkeen Lydia ja kolme nuorukaista muodostivat vuonna 1924 salaisen Suomen kommunistisen puolueen paikalliskomitean, pakin. Kysymyksessä oli informaatiokanava, yhteys muualle saman suunnan tovereihin ja merkki siitä, että periksi ei aiottu antaa.³⁵ Naisten osuus SKP:n salaisessa verkostossa oli kohtalaisen suuri; kenties yhtenä syynä oli sukupuolten samanvertaisuuden radikaali korostus, mutta oma merkityksensä oli myös käytännön seikoilla. Naiset eivät olleet yhtä alttiita alkoholiin kuin miehet eikä Etsivä keskuspoliisi usein nähnyt naisia miesten veroisina poliittisina tekijöinä. Nämä seikat pienensivät kiinnijäämisen riskiä. Lydia Virtanen ei näytä olleen erityisen innokas salatoimintaan³⁶: hänen poliittista profiiliaan leimasivat työväen näyttämö, toiminta Väkan johtokunnassa, nuorten opintoyhdistys ja vaalityö, johon 1920-luvulla saattoi yhä osallistua valitsijayhdistysten pohjalta. Vuonna 1928 Lydia valittiin Pyhäjärven kunnanvaltuustoon.³⁷

Kesäkuussa 1929 Etsivä keskuspoliisi pidatti pakin neljä jäsentä. Yhtenä pidätyksen syynä epäilemättä oli Lydian paikkakunnalla jo saavuttama vaikuttajan asema, mutta rikosnäyttöäkin piti saada, ja kotietsinnässä hänen asunnostaan löytyikin kiellettyä kommunistista aineistoa. Kuulusteluissa miehet tunnustivat paljon enemmän kuin Lydia, jolle kuulustelija kyllästyneenä tokaisi: ”Teidän suunnpiirteennekin jo sanovat, että ’minä en puhu.’”³⁸

Vankilassa

Tutkintavankeus Turussa kesti neljä kuukautta. Äidin ja sisarus-
ten huoli näkyy Elin-siskon kirjeessä:

Olen kuullut että ei siellä ole edes ikkunaa, jossa olet, ei luulisi
enään olevan tällä aikakaudella sellaisia putkia, jossa ihmisiä
pidetään, kun ei kerran ole mitään rikosta tehnyt. Kuinka sinun
silmäsi siitä kärsii kun ne muutenkin ovat niin heikot.³⁹

Tutkintavankeutta pitkitti kanneviskaalin pyytämä lisäaika
todisteiden hankkimiseen. Odotusaikaa Lydia käytti toisten nais-
vankien tarkkailuun ja ihmisanalyysiin. Analysoimaan joutui
myös aiempia tovereita:

Torstaina jouduin ristikuulusteluun Lauri Laineen ja Paavo Leh-
don kanssa, jotka olivat vapaalla jalalla ja saapuneet valhesäkkien
kanssa.⁴⁰

Turun hovioikeus tuomitsi 16. lokakuuta 1929 Lydia Virta-
sen valtiopetoksen valmistelusta 18 kuukaudeksi kuritushuo-
neeseen ja lisäksi menettämään kansalaisluottamuksensa nel-
jäksi vuodeksi. Melko vähäisestä osoitettavissa olleesta toimin-
nasta annettu tuomio ennakoi viranomaisten ja oikeuslaitoksen
otteen kovenemista, joka yltyi täyteen mittaansa lapuanliikkeen
myötä. Poliittisten vankien määrä kasvoi nopeasti 1930-luvun
ensi vuosina. Lydialle tuli eteen muutto Turun tutkintavankilasta
Hämeenlinnan lääninvankilaan.⁴¹

Vankila tarjosi mahdollisuuden jatkaa opintoja. Lydia oli inno-
kas sivistämään itseään laaja-alaisesti. Vankilamuistiinpanoista
näkyvät suurimman kiinnostuksen kohteet. Poliittiset opinnot
oli kielletty, mutta yhteiskunnallisiin asioihin hän kuitenkin pys-
tyi perehtymään lukemalla maailmanhistoriaa kansantalouden
näkökulmasta. Hän opiskeli myös biologiaa, ruotsia, filosofiaa
ja runoutta. Vankilavihoista löytyvät seikkaperäiset muistiinpa-
not antiikin filosofiasta ja runsaasti sitaatteja Goetheltä, Shake-
spearelta, Schilleriltä, Dantelta ja muilta.⁴² Vankilassa opiskelu
oli poliittisille naisvangeille hyvin tyypillistä ja monet tarttuivat

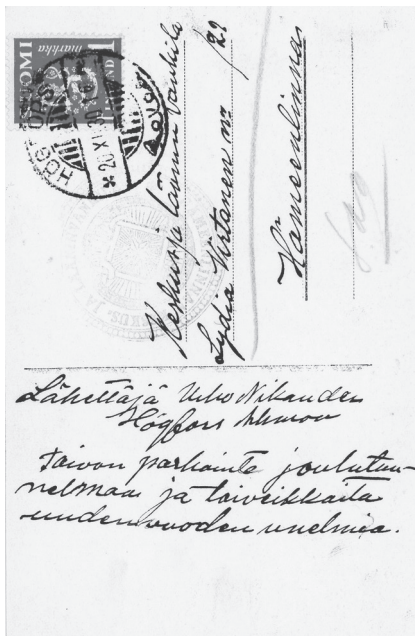
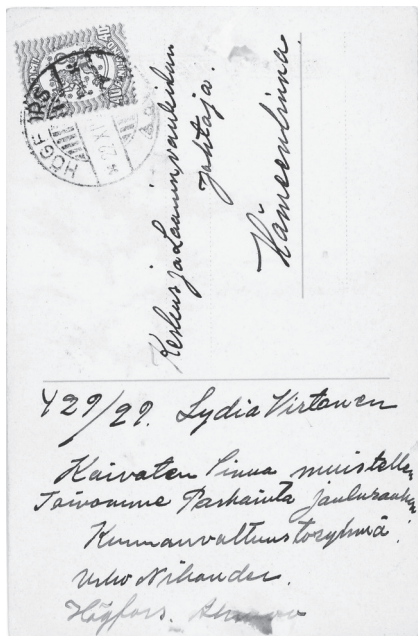
mahdollisuuteen innokkaasti vapaa-aikanaan. Heillä oli lupa lainata pari kolme teosta kuukaudessa vankilan kirjastosta. Hämeenlinnan keskusvankilassa oli määritelty, millaista kirjallisuutta poliittiset vangit saivat lukeakseen. Kriteereinä olivat uskonnollisuus, kasvatuksellisuus ja opettavuisuus. Marx, Engels ja muu sosialistinen kirjallisuus olivat kiellettyjä, mutta heidänkin oppejaan luettiin salaa. Samoin venäjän kieltä opiskeltiin, vaikka sekin 1930-luvun alussa oli vankilassa kiellettyä.⁴³

Yhden poliittisen aktion naisvangit saivat järjestetyksi. Sitä ryhdyttiin puuhaamaan vapuksi 1930, josta tuli Lydian toiseksi muistettavin vappu. Yksi poliittinen naisvanki oli synnyttänyt vankilassa tytön, ja tytöllä oli kirkkaanpunainen takki. Siinäpä lippu! Vapunpäivän ulkoilulla vankilan pihalla järjestäytyttiin tavanomaiseen ringiin, ryhdikäs ja suoraselkäinen Hilma otti ja nosti tytön suorille käsilleen ja lähti marssimaan. Toiset seurasivat parijonossa harmaissa vanginpuvuissaan. Muutama tavallinen vanki pyrki mukaan, mutta vartijat palauttivat heidät omaan ringiinsä. Laulaminen oli kiellettyä, mentiin aivan hiljaa, mutta jokaisen sisin lauloi ”täysin rinnoin Vapun tunnelmissa.”⁴⁴

Lydian vankilakirjeiden tunnelma ei ole synkkä eikä toivoton, jos ei hilpeäkään. Aina häntä kiinnostivat kotipaikkakunnan kuulumiset. Vanhat toverit eivät myöskään unohtaneet, vaan muistivat kirjeillä ja korteilla valaen uskoa tulevaisuuteen.

Voimia kestämiseen sai kohtalotovereilta, jotka ovat kirjoittaneet vankilavihkoon muistosanoja ja värssyjä. Niiden mukaan ”Lyti” oli hauska ja reipas.⁴⁵ Ulla-Maija Peltosen mukaan tovereiden tiivis yhteisö olikin merkittävä tekijä ankeasta vankila-arjesta selviämisessä. Poliittisten vankien yhteisö antoi tukea, mutta sillä oli myös oma toimintakoodinsa. Aatteen piti säilyä lujana eikä katumusta saanut näyttää. Ne, jotka tätä sääntöä rikkoivat ja osoittivat katuvansa poliittista toimintaansa, suljettiin luottopiirin ulkopuolelle ja heitä nimitettiin hanhiksi.⁴⁶

”Ihmisolento ei ole täydellinen ellei se ole kaikkea kokenut”, Lydia kirjoitti vankilavihkonsa ensimmäiselle sivulle. Tuskin hän silloin arvasi, millainen kokemus olisi edessä. Samaan aikaan rangaistustaan oli kärsimässä Katri Järvinen, Suomen Ammat-

Toverit eivät unohtaneet Lydiaa hänen vankeutensa aikana. Lähde: Helena Puustisen yksityiskokoelma.

tijärjestön ”naisjärjestäjä”, jonka tehtäviin oli kuulunut naisiin kohdistuva valistustyö ja kiertäminen puhujamatkoilla.⁴⁷ Ei ole tiedossa, olivatko Lydia ja Katri aiemmin tavanneet, mutta he ystäväystyivät vankilassa. Vähitellen suhde syveni rakkaudeksi. Vapautumisen jälkeen pidettiin yhteyttä kirjeitse. Kirjeistä näkyy, että suhde oli tavallista ystävyyttä syvällisempää. Kun vapautumisesta oli jo melkein vuosi, Lydia kirjoitti Katrille:

Olemme kai olleet liian paljon yhdessä, olet tullut minulle niin kuin jonkinlaiseksi välttämättömyydeksi. Uskot kai että olen joskus koettanut irtaantua siitä tunteesta, jolla olen sinuun kiintynyt ja päästä tavalliseen toveruussuhteeseen. Se on ollut mahdotonta. Sitte kyllä kun kuulen, että sinulla on toinen. Silloin ei se ole vaikeatakaan.⁴⁸

Enempää näyttöä ei suhteen laadusta ole kuin säilyneet kirjeet.⁴⁹ Pitkälle meneviä johtopäätöksiä on syytä välttää, sillä on tunnettu seikka, että vankilan muurien sisällä samoin kuin muissa eristetyissä oloissa tapahtuu ihmisten suhteissa sellaista, mikä muualla jää tapahtumatta. Mutta ei tätä voi sivuuttaakaan, kun pohditaan Lydia Virtasen naiseutta ja ihmisyyttä. Näiden kahden naisen seksuaalisuhdetta vapaudessa voi pitää käytännössä mahdottomana. Vapautumisen jälkeen Katri Järvinen kävi tapaamassa Lydiaa, mutta Karkkilan kokoluokan kylässä paljastumista olisi pitemmän päälle ollut vaikea välttää. Sitä paitsi Katri oli naimisissa.⁵⁰ Ehkä myös laissa säädetyllä kiellolla oli merkityksensä, sanktiona oli enimmillään kahden vuoden tuomio.⁵¹ Ratkaiseva kompastuskivi lienee ollut se, että ystävyiden luonne oli salattava kaikilta. Tuula Juvonen on tullut samankaltaisiin tuloksiin tutkiessaan Hilda Käkikosken naissuhteita: pelko ympäröivän yhteisön ja jopa ystävien torjunnasta esti usein parisuhteessa olevia naisia puhumasta tilanteestaan ja johti vaikenemisen tuottamaan yksinäisyyteen ja etäisyyden ottamiseen.⁵²

Lydia kärsi vankilatuomionsa täysimääräisenä ja pääsi vapaaksi 17. huhtikuuta 1931. Asemalla oli koko Högfors vastassa, sanottiin myöhemmin, eikä siinä suuresti liioiteltu.⁵³ Niin kuin tällaisissa tapauksissa usein, tuomio tulkittiin langetetuksi toiminnasta kaikkien edestä. Myöhemmin Lydia palasi muistoiinsa vankila-aikaan ja kertoi kokemuksistaan tovereilleen. ”Nuo vankilavuodet olivat jättäneet arpeutumattoman haavan hänen herkkään sieluunsa”⁵⁴, arvioi osuusliikkeessä yhtä aikaa Lydian kanssa vaikuttanut Antti Pasanen.

1930-luku ja sota-aika

Kotipaikkakunnallaan Lydia keskittyi aluksi opiskelemaan työväenopistolla⁵⁵ kansantaloutta ja pysytteli sivussa näyttämöharjastuksista, ettei niitä voitaisi hänen takiaan leimata rikollisiksi ja lakkauttaa. Lapuanliikkeen noustessa kaikki ’kommunistiseksi’ arvioitu järjestö- ja julkaisutoiminta oli lakkautettu ja myös osan-

otto vaaleihin estettiin. Sosiaalidemokraattinen puolue pysyi sallittuna, mutta sinne Lydian oli turha toivoa pääsevänsä. Työväenyhdistys Tarmon talon tuhopolttto aiheutti teatterille tauon, joskin puvusto ja tarvikkeet ehdittiin pelastaa.

Vuosikymmenen puolimaissa saattoi jo hengittää vapaammin ja Lydian panosta työväenopistolla, kulttuuriyhdistyksissä ja osuusliikkeen sivistystoimissa arvostettiin. Rakkaimpana pysyi näyttämö, joka sai tilat kauppalan omistamasta Hellgrenin huvilasta. Ensimmäisenä esitettiin *Vihtori ja Klaara* -sarjakuvaan perustunut näytelmä, jossa Lydia teki loistavan, kauan muistetun suorituksen Klaarana. Tämä amerikkalainen sarjakuva oli Suomessa erittäin suosittu, suomalaisena julkaisijana *Uusi Suomi*. Aviopari oli äkkirikastuneita nousukkaita, vaimo havitteli snobismiin nojaavaa paikkaa seurapiireissä ja piti ruodussa miestänsä, joka pysyi moukkana ja himoitsi juopottelemaan vanhojen kaveiden seuraan.

Lydian toinen bravuuri oli Niskavuoren vanhan emännän matriarkanrooli Hella Wuolijoen näytelmissä. Tässä niin kuin myöhemminkin⁵⁶ pistää silmään, että Lydia esitti huomattavasti reaali-ikänsä vanhempia naisrooleja. Poltetun työväentalon tilalle rakennetun komean tiilirakennuksen avajaisissa 1935 esitettiin symbolisesti puhutteleva *Tuomion päivä*, jonka aiheena oli Saksan valtiopäivätalon palo Hitlerin valtaantumisen yhteydessä. Mieliin jäi myös lasten osuuskauppajuhlissa esitetty *Pekka Puupää*, jonka nimiroolissa oli tuleva maaherra Viljo Virtanen ja tomerana Justina Lydia Virtanen.⁵⁷

Detroitissa asuva Hilja-sisko koetti 1930-luvun lopulla houkuttella Lydiaa luokseen Amerikkaan:

”[...] toivon että voitaisiin jotenkin niin järjestää, että tulisit tänne sitte kun sinulla ei ole suurempaa kiinnipitoa Suomessa. Voihan asiaa miettiä, eikö niin?”⁵⁸

Suurempi kiinnipito viittasi epäilemättä äidin hoitamiseen, mihin Lydia oli ehdottoman sitoutunut. Äiti oli kirjeen saapuessa jo 71-vuotias, mutta hän eli vielä pitkään ja kuoli 93-vuotiaana vasta vuonna 1960. Eikä kysymys ollut pelkästään äidistä, Lydia ei

näytä olleen missään vaiheessa kiinnostunut muuttamaan Karkkilasta edes muualle Suomeen, saati valtameren taakse.⁵⁹

Sodan sytyttyä 'entsisyys' riitti tekemään Lydiasta Valtiollisen poliisin silmätikun. Sotien aikana oli seitsemän kuulustelua ja kolme kotietsintää, mutta mitään ei löytynyt. Väli rauhan aikainen kuulustelu liittyi Lydian rooliin Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran Karkkilan osaston yhtenä perustajana. Valpon raportin mukaan hän vältteli valaisemasta suhdettaan kommunismiin, mutta myönsi kannattavansa SDP:stä entisen puoluesihteerin K.H. Wiikin johdolla irronnutta *Vapaan Sanan* ryhmää eli Kuutosia. Alkukesästä 1941 ihmeteltiin, mistä Lydia oli saanut rahat oman talon rakennuttamiseen. Levitettiin huhua itärajan takaa tulleesta rahasta, mutta todennäköisempi selitys on paikkakunnan paras ja tyylikkään ompelutyö, säästäväisyys ja talokootyön osuus.⁶⁰

Jatkosodan alkaessa Karkkilan metsiin muodostui metsäkaartilaisten ryhmiä, joista löytyi osanottajia myös sabotaasihankkeisiin. Lydiää epäiltiin yhteydenpidosta ja karkureiden avustamisesta, mikä oli vakava syytös. Poliisin puhuttelussa hän kielsi olleensa missään yhteydessä metsäkaartilaisiin eikä todisteita tai havaintoja ollut. Tietolähteiksi Valpo värväili myös Lydian porvarillisia asiakkaita, yhteiskoulun opettajia ja liikkeenomistajan rouvan, mutta toki kohdehenkilö osasi salata heiltä sellaisen, mitä heidän ei ollut tarkoitus tietää. Salattavaa näet oli. Sodan jälkeen Lydia antoi SKP:n kaaderiosaston kysymyksiin ("missä määrin puhunut?") tarkan selvityksen yhteydenpidostaan nimeltä mainitsemiinsa metsäkaartilaisiin ja puoluepostin vastaanottamisesta nimeämiltään helsinkiläisiltä naistovereilta. Kun kaiken saattoi tarkistaa, puoluepoliiseille ei jäänyt jossiteltavaa.⁶¹

Stalingradin taistelun aikoihin Karkkilassa puhkesi tyytymättömyys pintaan. Liikehdinnän laukaisi Osuusliike Tuen voikätkön paljastuminen. Vaadittiin uusia vaaleja edustajistoon, kyseltiin osuusliikkeen johtajan aseman perään. Valpossa uumoiltiin, että kommunistit paikkoja saatuaan voisivat "osuusliikkeen nimellä harjoittaa aivan jotain muuta." Tuen johtaja vaati kahden protestia johtaneen metalliammattiosaston johtomiehen pidä-

tystä ja ilmiantoi myös Lydia Virtasen, joka oli esitelmässään työväenopistolla arvellut sota-aikaa syyksi nuorisoriikollisuuden kasvuun ja ”esiintynyt rauhanapostolina” keskustelutilaisuudessa yhteiskoululla. Paikallinen konstaapeli piti vaarallisena, että ”Virtanen saa rauhassa harjoittaa ryssäystävällistä propagandaa paikkakunnalla.”⁶²

Valpon miehille Lydia väitti, ettei ollut vankilareissunsa jälkeen enää tuntenut kiinnostusta politiikkaan. Poliisi kuitenkin piti häntä johtavana mielipidevaikuttajana ja vaati suitsimaan paikkakunnan kommunisteja, ”nyt Virtasen on hillittävä kieltään ja maltettava mieltään”, muuten joutuisi turvasäilöön. Asetettiin puhumiskielto, ei saanut keskustella edes sanomalehtien uutisista.⁶³

Vaikka Päämajan valvontaosastolta oli Valpoon tullut (ilmeisesti kiinni jääneiltä metsäkaartilaisilta saatu) tieto, että Lydia oli pitänyt metsiin yhteyttä, häntä ei viety turvasäilöön, ei vaikka Högforsin tehtaalla puhkesi sodan aikana pestattujen naisten palkkaliike, jonka taustalla voitiin helposti nähdä hänen vaikutustaan. Vähemmästäkin pantiin kiinni. Kun ammattiosaston puheenjohtaja Leo Nurmi joutui kursseilla sanaharkkaan metalliliiton Veikko Puskalan kanssa, hänet pidätettiin 10. maaliskuuta 1943 ja vietiin turvasäilöön. Puskala oli sosiaalidemokraattien ja aseveljien keskeinen tiedustelumies.⁶⁴

Miksi Lydia Virtasta ei viety? Ajatuksena näyttäisi olleen se, että kun Valpon miehet vierailivat toistuvasti hänen luonaan, mutta pidätystä ei kuulunut, paikkakunnan kommunistit alkaisivat epäillä Lydiaa ilmiantajaksi ja hylkäisivät hänet johtotähtenään. Tämä tuli esiin, kun Inkeri Nurmi kirjoitti liittoon ja protestoi miehensä pidätystä. Puskala ei ryhtynyt naisen kanssa väittelemään, koska ”siinä mies aina häviää”, mutta myönsi vaimolle, ettei hänen miehensä ollut suuri tekijä. Toisin kuin Leo Nurmi, pääkommunistit kuitenkin pääsivät aina pälkähästä joko livahdamalla rajan taakse tai ryhtymällä poliisiin palvelukseen, ”kuten Karkkilassakin on aivan hiljan tapahtunut.”⁶⁵ Tällainen temppu saattoi jossakin toimia, mutta Karkkilassa lika ei tarttunut Lydia Virtaseen.

Lydia osoitti vielä vastahankaansa jättämällä suorittamatta sodanaikaisen työveloitteen maanpuolustuksen hyväksi. Olisi pitänyt hakata mattoja. Hän sai neljän kuukauden tuomion, jonka pystyi sovittamaan maksamalla sakot.⁶⁶

Rauhan toimiin

Syyskuun 1944 välirauhansopimus muutti tilanteen. Ensimmäisenä Karkkilassa ehti liikkeelle Suomi-Neuvostoliitto-Seura, jonka osastoa perustamaan saapui 400 henkeä. Tavoitellun laajan pohjan rakentamista auttoivat Lydia Virtasen suhteet työväenopistolla.⁶⁷ Kommunistien toiminta muuttui lailliseksi ja he ja SDP:stä irtautuneet ja erotetut perustivat Suomen kansan demokraattisen liiton (SKDL). Lydia Virtanen valittiin SKP:n Karkkilan osaston puheenjohtajaksi ja hän piti tervehdyspuheen SKDL:n vaalijuhlissa, jossa istumapaikkoja ei riittänyt kaikille:

Tämä tilaisuus on SKP:n Karkkilan osaston niinsanottu esiinmarssi. Aloitamme esiintymisemme vaalien merkeissä, sillä vaaleihin ei ole enään kuin pari viikkoa ja toivottavasti kaikki nyt saavat oikean käsityksen siitä mihin me pyrimme. Karkkilalle on aikoinaan annettu kunnianimitys ”Punainen Karkkila”. Toivon, että tämä nimitys edelleen pidetään ja sille aiheutetut häpeätahrat poistetaan.⁶⁸

Lydialla oli äkkiä kädet täynnä julkisia toimia. Hänet valittiin kauppalan valtuustoon, jossa hän istui 25 vuotta. Hän toimi johtokunnissa ja lautakunnissa, usein puheenjohtajana: vaalien järjestäminen, museo, verovalitukset, kirjasto, kansakoulu. Hän pysyi vahvasti mukana niin osuustoimintaliikkeessä kuin työväenopistolla eikä teatteri tietenkään jäänyt sivuun.⁶⁹ Ompelutyönsä ja kaiken muun ohella hän ehti *Karkkilan Seutu* -lehden toimitussihteeriksi. Siinä toimessa hänen kuvattiin olleen leppoisaa ja rauhallista ja osanneen vetää oikeista naruista, jolloin suhteet eri suuntiin pysyivät kunnossa. Lehtikirjoittelussa hän perusti faktoihin ja osasi katsoa asioita eri näkökulmista.⁷⁰ Muis-

titieto voi vähän silotella, sillä Karkkilan poliittinen ilmapiiri oli latautunut ja kärkevä, kun SKDL:llä oli valtuustossa vain yhden paikan enemmistö. Äänestysprosentti kunnallisvaaleissa oli lähes 90: jokainen kynnelle kykenevä mobilisoitiin.⁷¹

Kommunistien ja SKDL:n piirissä Lydia Virtanen oli keskeinen paikallinen johtohahmo, pitkään puolueosaston puheenjohtaja ja aina keskeinen vaikuttaja. Sen sijaan piiritason ja valtakunnalliseen politiikkaan hän oli melko vastahakoinen. Puolueen piirikomitean kokouksissa Helsingissä hän ei käynyt juuri koskaan, eikä puhettakaan, että olisi suostunut piiritoimistoon töihin. Presidentin valitsijamiehenä hän oli 1950, mikä usein ennakoி hyviä mahdollisuuksia eduskuntavaaleissa, mutta niissä Lydia oli selvästi luokiteltu paikallisehdokkaaksi, jonka tehtävänä oli kerätä Karkkilasta äänipotti SKDL:lle menemättä itse läpi.⁷² Ehkä puuttui myös palo vaaleihin. Piti huolehtia iäkkästä äidistä ja omakin terveys alkoi reistaila. Puolueen kaaderiarvion mukaan Virtanen ”on hyvin monien tehtäviensä takia yllirasittunut, terveys ei tahdo kestää.”⁷³ Proletaarimiehen läpimeno oli sittenkin edelleen helpompaa. Karkkilan kansanedustajan paikan sai (vuosiksi 1954–72) kaavaaja Rainer Virtanen, jota puolue tuki kehotuksella keskittää ääniä.

Monien järjestö- ja hallintotehtävien sekä omaishoidon taakka ei turruttanut Lydia Virtasen sosiaalista mieltä, joka ulottui paljon omaa lähipiiriä laajemmalle. Hän koetti näyttämötoiminnan kautta vetää kuiville nuoria viinamäen miehiä, vaihtelevalla menestyksellä. Hän puuttui myös epäkohtiin. Esimerkiksi hän kävi naishammaslääkärin kanssa puhumassa poliisille, että asia ei jää silleen, jos puliukon hakkaaminen jatkuu.⁷⁴

Puolueen kaaderijaosto arvioi Lydia Virtasen olevan ”jonkin verran arka omasta asemastaan vastuunalaisissa tehtävissä.” Ei ole selvää, mihin tällä viitattiin. Oliko Virtanen arka asemastaan, varjeli sitä kilpailijoilta? Jos jonkun pää nousee, miekan annetaan helposti heilahtaa, se on politiikan peruslakeja, mutta se ei tunnu luonteenomaiselta Lydiälle. Vähättelikö hän kykyjään, ujusteli? Sitä sattuu naisten uralla, mutta Lydiassa oli myös omapäisyyttä ja itsevarmuutta, ehkei ihan sitä määrää kuin Hertta Kuusisessa,

mutta kuitenkin. Ehkä hänestä vain tuntui kiusalliselta joutua siihen valokeilaan, joka kansanedustajaan kohdistui jo silloin.

Kommunistien puolueriidassa Lydia päätyi vähemmistösiipeen, niin kuin moni sen polven vankilakommunisti. Karkkilaassa siitä tuli valtasuunta.⁷⁵ Tilanne oli epäilemättä hänelle tuskallinen, niin kuin monelle vanhemman polven kommunistille. Sitä paitsi hänen mielipiteensä eivät näytä aivan sataprosenttisesti yhtyneen puoluevähemmistön perusideoihin. Vuoden 1969 tunnetun aseistakieltäytyjien yllytysjutun allekirjoittajien joukossa on nimi Lydia Virtanen – tuskin se voi kukaan muukaan olla. Vielä juuri ennen sisällissodan syttymistä Högforsin nuorisosasto oli ollut pasifismin kannalla – kenties Lydia palasi nuoruuden ihanteisiin? SKP:n vähemmistön edustajia ei sillä listalla juuri näkynyt.⁷⁶ Lydia Virtanen ei keskusteluissa yleensäkään linnoittautunut omaan leiriin. Ompelimossa hän jutteli mielellään porvarillisten asiakkaiden kanssa eikä koskaan joutunut boikottiin puoluekantansa vuoksi; kulttuuripyynnöissä kirkonmiehet ja opettajat tulivat tutuiksi. Siihen aikaan kokoomuslaisuuteen liittyi sivistysporvarin käsite ja puolueen kannattajat keskustelivat mielellään älykkään ja kulturellin Lydian kanssa.

Pian Lydian kuoleman jälkeen paikkakunnan kulttuuriväki perusti 1977 kulttuuriyhdistys Lyytin, joka on saanut vahvan roolin pienen kaupungin henkisessä elämässä. Sieltä paikkakunnalle muuttanut nuorempi väki löysi yhden fooruminsa. Yhdistys jakaa Lyyti-palkintonaan metalliin valettua naisfiguuria – vanteraa, tui-mailmainen, kädet puuskassa: tuskin on tavoiteltu näköispatsasta.⁷⁷

Lydia Virtasen asema mielipidejohtajana oli sitä luokkaa, että syntyi sellaisia nimityksiä kuin Karkkilan profeetta tai Karkkilan keisari. Tuskin vahingossa käyttöön osui varsinkin puhemielessä pikemminkin keisari kuin feminiininen titteli keisarinna. Ehkä painopiste lopulta kuitenkin oli henkisellä puolella, profaettana.

Lydia Virtanen oli Karkkilassa arvostettu ja pidetty henkilö. Hänen merkityksestään kertoo mm. se, että paikkakunnan kulttuuripalkinto on nimetty hänen mukaansa. Kuva: Karkkilan ruukkimuseo Senkka

Mihin asema perustui?

Mikä teki Lydia Virtasesta profeetan ja keisarin? Itsenäinen ammattiasema oli tietysti perustekijä. Hän ei ollut riippuvainen yhdestäkään miehestä eikä valimosta, vaan pystyi elättämään itsensä ompelijana. Sellainen naisen malli tuli varhain nähdyksi, kun leskiäiti piti huolen lapsistaan.

Toinen itsestään selvä tekijä oli Lydia Virtasen sijoittuminen paikkakuntaa dominoineeseen poliittiseen leiriin. Henkilökoh-

taisista poliittisista ominaisuuksista keskeistä oli tietty pelottomuus ja rohkeus, joka tuli esiin jo 16-vuotiaana tyttönä ja sitten punakaartissa. Myöhemmin kuvaa täydensi puhumattomuus vankilan uhatessa ja vankilatuomion kestäminen sekä säikkymättömyys sota-ajan painostuksessa. Puolue-elämäkerta oli harvinaisen puhdas. Tätä ominaisuuksien kimppua pippuroi se äkkipikaisuus ja pitkävihaisuus, joilla Lydiaa toisinaan on luonnehdittu.⁷⁸

Toki myös puhe- ja esiintymistaito vaikuttivat, ja laaja kokemus näyttämöltä vahvisti niitä. Hän osasi esiintyä, argumentoida ja vakuuttaa, niin että puolue olisi halunnut käyttää häntä puhujana laajemmallakin alueella. Sitä kuitenkin rajoitti toinen poliittista merkitystä saanut tekijä, uskollisuus kotiseudulle. Lydia oli *Karkkilan* profeetta, ei pyrkinyt pois niistä ahtaista kuvioista. Se miellytti niitä, jotka oli sidottu ruukkiin ja paikkakuntaan melkein kuin maaorjat turpeeseen ennen Venäjällä. Puheiden ja esiintymistaidon merkitys väheni 1960-luvulla, kun Lydian äänihuulet vaurioituivat kilpirauhasleikkauksessa. Myös näkö alkoi reistailla. Ahnas lukeminen ja elämänikäinen tarkka ompelutyö usein kehnolla valolla kantoivat veronsa.⁷⁹

Näyttämökokemusta osattiin tulkita myös negatiivisesti. Vuoden 1951 vaalien alla SDP:n taholta kierrätettiin ympäri maata erästä Onni Mikkolaa, joka oli luopunut SKP:stä ja teki paljastuksia. Karkkilan tilaisuus veti aprillipäivänä 150 henkeä, joukossa muun muassa

Karkkilan ”keisarinna” Lydia Virtanen, joka nyrkki sojossa punaisen kaulaliinan hulmutessa puhui vuoroin kuin barrikadilla, vuoroin vapisuttaen ääntänsä kuin tuuli haavan lehteä.⁸⁰

Näin maalaili *Suomen Sosialidemokraatti*. Tuossahan on pahuuden teatraalinen jumalatar, Kirke-noita tai Lady Macbeth, jonka naiseutta vielä korosti keisarinnan titteli. Mahdettiinko Suomessa nimenomaan keisarinna tuntea lähinnä Katariina Suuri? Ei puhtaimpia maineeltaan. Lydia Virtanen saattoi olla tavallista ärhäkämpänä, sillä rumin häpeätahra hänen silmissään oli luopuruus. Pettäjän tie on tuskainen, niin hän halusi uskoa.

Vaikuttavuuden perustekijä oli pysyminen naimattomana. Ei valajan vaimo olisi siinä kylässä noussut suuntaa näyttämään. Nuorena olisi ollut vientiä, 21-vuotispäiväksi ”hyvin tunnettu vaikka ei kaivattu kosija” lähetti onnittelukortin, jonka kuvassa oli merimiespuseroinen tyttö tupakka hampaissa ja iso lippalakki päässä.⁸¹ Ei ole tiedossa, olisiko lähettäjä ollut nuorisoliittolainen Väinö Åberg, jonka kanssa huhuttiin lähemmästä suhteesta. Hän kuoli tuberkuloosiin jo 1924 ja sai paikkakunnan ensimmäiset ei-kirkolliset hautajaiset.⁸² Kirsti Salmi-Niklander kiteyttää: ”Väinö Åberg oli Högforsin 1920-luvun radikaalin nuorisopolven älykkö ja johtaja, josta tuli varhaisen kuolemansa jälkeen marttyyrihahmo.”⁸³ Sellaistakin kuulopuhetta liikkui, että Lydia olisi ollut rakastunut punakaartilaiseen, jonka kaaduttua ei kelvannut kukaan. Ehkä, tai sitten ei; tällaista Lydia olisi voinut itsekin suojakseen vihjata. Proosallinen syy saattoi olla se, ettei Högforsissa ollut liiaksi asti älyllisesti stimuloivaa miesseuraa, etenkin pirtunhajuisella 20-luvulla. Kieltolain kumoaminen ei Lydian mielestä parantanut asiaa. ”Nyt juo joka ainoa miespuolinen, ettei viitsi pirujen kanssa edes puhua, vaikka olisivat selviäkkin”, hän kirjoitti vankitoverilleen. Naisväki sentään piti ”vähän kutiaan (...) vaikka löysässä taitaa olla sekin.” – Högforsin 1920-luvun vasemmistonuorten ydinporukasta peräti neljä naista jäi iäkseen naimattomiksi.⁸⁴

Jos naimattomuuden syy oli kiinnostuksen suuntautuminen ensi sijassa omaan sukupuoleen, suunnannäyttäjän aseman ehtona oli tämän seikan pysyminen salassa,⁸⁵ mikä vaati pidättäytymistä kiinnostuksen realisoinnista ainakin paikkakunnalla. Tietty karskius ja miesmäisyys siellä kyllä havaittiin: Lydia ei juuri kaunistautunut tai tanssinut, ei omistautunut ruuanlaitolle ja poltti pilliklubia. Osuusliikkeen Antti Pasanen kuvaa Lydian olleen ”tupakkamies”. Tässäkin maskuliininen muoto.

Lydia ei juurikaan kiinnittänyt huomiota ulkonäköönsä. Hän ei vaatteilla koreillut: osuusliikkeen johtokunnan kokoukseen hän saattoi saapua arkimekossaan, jonka päälle oli sidottuna kokopitkä esiliina.⁸⁶ Oliko tarkoituksena ulkoasunsa avulla kiellettyä asettumasta miehisen katseen alaiseksi vai viihtyikö Lydia

vain paremmin omassa tyyliissään? Hän ei mukaillut tuon ajan naisellisuuskäsitystä, vaan rikkoi oletuksia siitä, miten aikuisen naisen tulisi käyttäytyä ja millainen olla.⁸⁷ Oli miten oli, täydeksi sikäläiseksi mieheksi ei hänestä ollut, lämpöä ja sivistystä oli liikaa.

Kun puolueen kaaderivirkailijat pääsivät punaisen Valpon aikana kampaamaan Lydian henkilömapin tarkasti läpi, on vaikea uskoa, ettei olisi huomattu poliisin takavarikoimien kirjeiden paljastamaa rakkaussuhdetta naistoveriin vankilassa. Siihen ei puoluemapissa kuitenkaan ole mitään viitteitä. On mahdollista, että naisten keskinäinen suhde on vain ohitettu merkityksettömänä. Tuula Juvosen tulkinnan mukaan ”mieskeskeiselle ja heteroseksuaaliselle maailmalle naisten keskinäiset suhteet ovat olleet näkymättömiä ja nimettömiä”.⁸⁸

Kun sekä nuoruusajan poliittinen toiminta että yksityiselämä edellyttivät pidättyvyyttä ja salailua, se ruokki itsekuria ja kieltäymystä. Tätä täydensi kiinnostus kulttuuriin ja ns. korkeampien elämänarvojen etsintä kirjallisuudesta, taiteesta ja filosofiasta sekä niissä oloissa poikkeuksellisen laaja ja syvälinen, enimmäkseen itse hankittu sivistys ja lukeneisuus. Nämä tekijät yhdistyneenä naimattomuuteen tuovat mieleen nunnan. Rahvaan liikehdinnät ovat usein katsoneet itselleen johtajan, jota voisi katsoa ylöspäin, joka olisi enemmän kuin toiset, parempi ja viisaampi, erilainen ja jotenkin etäällä. Tietyin, usein erilaisin edellytyksin nainen on kelvannut tähän: Jeanne d’Arc, tai Pariisin kommuunin Louise Michel.⁸⁹ Högforsissa roolin täytti ompelija, joka ei voinut tai halunnut elää tavallisen naisen elämää.

Viitteet

- 1 Valtiollisen poliisin matkakertomus 16.2.1943, ilm. nro 318, EK-Valpo henkilömappi (hm) 1713 Virtanen Lydia, kotelo 1783, KA.
- 2 Erityisesti Reino Luoto, *Työläisiä ja luottamusmiehiä – nii ja -naisii kans.* (2010), laaja luku Lydia Virtasesta s. 47–103. Tekijä oli paikallisen perinteen ja murteen suurharrastaja, mutta ei politiikassa edustanut samaa leiriä kuin Lydia Virtanen, vaan oli sosiaalidemokraatti, lähinnä asevelisiipeä.
- 3 Marja Holli, *Punaisen Karkkilan Lyyti* (2014). Romaani perustuu laajaan aineistoon, paikkakunnan tuntemukseen ja haastatteluihin, ja arvostamme saavutusta. Se teos ja tämä lähinnä historialliseen alkuperäisaineistoon nojaava artikkeli täydentävät toisiaan eri näkökulmista.
- 4 Poliisi- ja tiedusteluaineistojen käytöstä tutkimuksessa ks. esim. Kainulainen 2015, 63–66; Rentola 2009a ja 2009b.
- 5 Ellei muuta lähdettä mainita, yleiset tiedot tässä ja jäljempänä *Karkkilan seudusta* ja Lydia Virtasen taustoista: Rentola 1992. Usein tiedot ovat yleistyksiä kirjan detaljien pohjalta, jolloin tarkkoja sivuviitteitä ei ole järkevää antaa. Naisen asema (alla) on tällainen. Vaalimerot siinä kirjassa s. 549, yhtiöiden maanomistus s. 557.
- 6 Ruotsissa käsiteparia käytti jo 1950-luvulla Walter Korpi, Suomessa sitä kehittäeli Erik Allardt. Nykytutkimuksesta ks. Aatsinki 2008.
- 7 Lintunen 2015, 16–28.
- 8 Lähteenmäki 1997, 190–91.
- 9 Uusitalo 2014, 20.
- 10 Agraarikulttuurissa sukupuolten välinen polarisaatio oli heikompi kuin kaupungeissa ja teollisuusyhteisöissä. Ks. Löfström 2015, 132–133.
- 11 Ks. de Graaf 2020.
- 12 Kansallisvaltion rakentamisessa kysytään, keitä me olemme ja mitä edustamme. Näin muodostunut käsitys kansasta ohjaa toimintaa valtion ja kansakunnan rakentamiseksi, poliittisen ja oikeudellisen järjestelmän luomiseksi, suhteiden luomiseksi muihin valtioihin ja ennen kaikkea sen määrittelymiseksi, keiden katsotaan kuuluvan kansallisvaltioon ja ketkä suljetaan sen ulkopuolelle. Nagel 1998, 248.
- 13 Katainen 2013, 423–427; Nagel 1998, 244, 251; Juvonen 1994, 9, 13.
- 14 Luoto (2010, 51) esittää tietoja vanhemmista. Isä Henrik Juhani-poika (1855–1904) oli alkuaan Somerolta, äiti Anna Charlotta (1866–1960) Helsingin pitäjältä. Kuten Länsi-Suomessa usein, isällä ei ollut vakainaista sukunimeä, vaan pari otti vihkitilaisuudessa papin ehdotuksesta nimekseen Virtanen. Äidin vanhemmat olivat Kumtähden kartanon (Helsinki) seppä Axel Holmberg (1821–1868) ja Katarina Adamintytär (1835–1919). Tämä

- isoäiti oli siis elossa vielä Lydian alkuaikoina. Jo nälkävuosina kuollut isoisä oli paikalla Maamme-laulun ensiesityksessä Kumtähden kentällä 1848.
- 15 Lydia Virtasen elämäkerta, Lydia Virtanen 5 C 3, KansA; Puoluekokousta varten 1948 laadittu elämäkerta, SKP:n kaaderiosasto Hmp I (Lydia Virtanen), KansA. Nuorisotoiminnasta perusteellisesti Salmi-Niklander 2004.
 - 16 Opettajaparin poika Kanervio (s. 1880, v:een 1901 Silén) oli ylioppilas ja opiskeli yliopistossa 1901–05 ja 1910–11. Finne & al. 1937, s. 164 (no. 511); Ylioppilasmatrikkeli 1892–1901, (no. 27281) Helsingin yliopiston arkisto; Kanervion kirje konsistorille 21.9.1910, Konsistorin pöytäkirjat, Helsingin yliopiston arkisto. Työuran hän aloitti *Aamulehden* toimittajana ja oli mukana Suomalaisessa puolueessa. *Sosialistiin* hän siirtyi 1907. *Aamulehti* 9.12.1905, ”Aamulehden toimitus”; *Uusi Suometar* 11.10.1906, ”Hämeen läänin pohjoisen vaalipiirin Suomalaisen Puolueen kokous”; *Kansan Lehti* 19.11.1907, ”Sanomalehtimiesten kiertokulkua”; *Sosialisti* 12.6.1908, uutinen sd. nuorisoliiton kokouksesta Vaasassa.
 - 17 *Työmies* 12.5.1917, ”Ne vanhan järjestelmän virkamiehet”.
 - 18 Rentola 1992, 630–32; *Työmies* 12.5.1917, ”Ne vanhan järjestelmän virkamiehet”.
 - 19 Kierkegaardin *Viettelijän päiväkirja* (1907), Strindbergin *Avioelämää* (1907, kustantaja Kössi Kaatra), Anatole Francen *Valkoisella kivellä* (1910, kustantaja Kansan Lehti). Ainoa poliittinen suomennos oli Alexander Parvus, *Kauppapula ja ammattiyhdistykset* (1909, kustantaja SAJ).
 - 20 *Maailman historian kuuluisimpia naisia*. Kirjoittanut t:ri Adolph Kohut. Kuvittanut Gottfried Sieben. Suomentanut Siimes Kanervio. Tampereella 1907 M. W. Vuolukan kustannuksella. Lehtipuffin mukaan ”teoksen arvo on ylipäänsä sitä laatua, johon ansaitsee tutustua jokaisen edistystä harrastavan nähdäkseen historiallisia henkilöitä siltä puolelta, jota ei tavallisesti tuoda historiassa esiin.” Ilmoituksissa kustantaja kertoi, että kyseessä on ”yksityisseikkoja sisältävä kirja” 25:stä ”toisinaan sangen huonoa osaa esittävästä naisesta.” *Vapaa Sana* 30.12.1907; *Vapaus* 8.2.1908; *Työ* 16.5.1908; *Kansan Lehti* 23.5.1908.
 - 21 Ungewitter 1907. Alkuteos *Dis Nacktheit* (1906); myöhemmin tekijän painotukset menivät rotupuhtauden ja sotilaallisten näkökohtien suuntaan. Toepfer 1997, 37–38. *Kansan lehti* toivoi runsasta menekkiä kirjalle, jossa esitettiin ”enemmän luonnon kannalle palautumista pukeutumisasioissa sekä siveellisyyksykysymyksessä.” *Työmies* julkaisi saman puffin, mutta tyytyi myyntitöiveen sijasta toteamaan kirjan näyttävän ”koko mieltäkiinnittävältä.” *Kansan lehti* 25.7.1907; *Työmies* 26.7.1907. Vuolukasta Soikkanen 1961, passim; Rahikainen 1986, passim.
 - 22 Tällainen saattoi olla Ungewitterin kannattaja, ahvenanmaalainen ylioppilas, joka lehtitiedon mukaan paitsi luki ilman rihmankiertämää myös luisteli meren jäällä. ”Kyllä siinä hermoja kysytään.” Toinen oli lyseolainen

- Ate Hirvonen, joka Suomen lyseoiden urheilijain yhdistyksen vuosijuhlassa Joensuun lyseolla esitelmöi Ungewitteriin nojautuen ”pukureformista”. *Kyminlaakso* 8.2.1908; *Karjalan Sanomat* 10.5.1910.
- 23 Lintunen & Elo 2019, 13–17.
 - 24 Rentola 1992, 677.
 - 25 *Kuoleman kentiltä: muistojulkaisu vuoden 1918 ajoilta* 1924, 77, 84.
 - 26 Lydia Virtasen muistelmia (1973), kerännyt Jukka Savolainen, Työväen muistitietotoimikunta (TMT), keräelmä 1302, TA; Salmi-Niklander 2004, 205–206.
 - 27 Valtiorikos oikeuden akti vro 42/12, KA; Pioneerien tekemä Lydia Virtasen haastattelu, Karkkilan nuoret pioneerit Dd, KansA.
 - 28 Lintunen 2015.
 - 29 Ks. Hentilä & Hentilä 2016.
 - 30 Salmi-Niklander 2004, 476. Lehti luettiin nuorisio-osaston kokouksessa 8.12.1922.
 - 31 Kemppainen 2020, 32.
 - 32 Lindahlin (1892–1937) taustat ja runoilijan ura: Palmgren 1966, 322–327; Palmgren 1983, 121–123. Ks. myös *Punikin Joul*u 1921, ”Työväestö ja näyttämötaide” Emil Lindahl. Maailmansodan vuosina Lindahl osallistui Helsingin työläisnuorisoseuran jokaviikkoiseen kirjalliseen Decamerone-klubiin, jonka kantavia voimia olivat Kössi Ahmala ja Kasperi Tanttu. Kaikki Palmgrenin (1966, 165) mainitsemat osanottajat olivat nuoria miehiä. 1919–20 Lindahl toimitti Ivar Lassyn kanssa *Sosialistista Aikakauslehteä* ja julkaisi runokokoelman *Työ ja laulu*, jonka arvostelu *Suomen Sosialidemokraatti* 18.2.1920.
 - 33 Sosialidemokraattinen nuorisoliitto tuki näytelmää, joka oli suosittu eri puolilla maata. Ilmoituksia näytännöistä *Kansan Voima* 17.7.1919, *Uusi Aika* 21.9.1919, *Demokraatti* 22.12.1919, *Suomen Sosialidemokraatti* 21.2.1920.
 - 34 Lydia Virtasen ja Emil Nikanderin muistitietoa, TMT Keräelmä 1302, TA.
 - 35 Ilmeinen riski oli työpaikan menettäminen. Nuorukaisista (Uno Åberg, Martti Raita ja Lauri Laine) vain yksi oli tehtaalta, kaksi osuusliikkeen palveluksessa. EK:n Arvo Kangashuhdan matkakertomus 21.11.1928, EK-Valpo hm 1713, KA; Pioneerien tekemä Lydia Virtasen haastattelu, Karkkilan nuoret pioneerit Dd, KansA; Rentola 1992, 823. – Sodan jälkeen SKP:n kaaderitiedoissa Virtasen mainittiin olleen puoluetoiminnassa mukana vuodesta 1921, enimmäkseen yhteyshenkilönä, mutta varsinaisen jäsenyyden suhteen 50-vuotiskirjoituksessa mainittu 1924 on realistisempi. Puoluejäsenyyden alkamisvuodella oli huomattava statusmerkitys, mutta salaisen toiminnan ajalta ei useinkaan ollut dokumentteja. Eri elämäkertatiedot SKP:n kaaderijaoston henkilömapissa (Virtanen Lydia M.), KansA; *Vapaa Sana* 22.2.1951, ”Lydia Virtanen 50 vuotta”.

- 36 Tosin puolueen 30-vuotisjuhlilla hän muisteli ”SKP:n Karkkilan osaston” toimintaa 20-luvulla. Valitettavasti tekstistä ei ole havaintoa. Juhlapuhujaksi Karkkilaan oli saatu Armas Äikiä, sodanaikainen Neuvostoliiton radioääni, jonka räikeää pamflettia *Kolmas tie* myytiin juhlilla 78 kappaletta. *Työkansan Sanomat* 24.9.1948.
- 37 Valtuustossa oli jo ollut heti ensimmäisissä vaaleissa valittu leski Karoliina Vesala, jonka mies, räätäli N. P. Vesala oli ollut Högforsin punaisten poliittinen johtaja 1917–1918.
- 38 Lainaus: Lydia Virtasen elämäkerta, Lydia Virtanen 5 C 3, KansA; muut tiedot EK-Valpo hm 1713, KA. Lauri Laine laskettiin vapaalle jalalle, sillä EK katsoi hänen toimintansa vähemmän raskauttavaksi eikä epäillyt hänen karkaavan tai sabotoivan todisteita.
- 39 Elinin kirje Lydialle tutkintovankilaan 5.7.1929, EK-Valpo hm 1713, KA.
- 40 Lydia Virtasen muistiinpano vankilavihkossa 21.8.1929, Lydia Virtanen 5 B, KansA.
- 41 Tuomioiden ja vankien lukumäärät perusteellisesti Björne 1977; Virtasen vankeutta koskevat asiakirjat, EK-Valpo hm 1713, KA.
- 42 Em. vankilamuistiinpanot ja elämäkerta, KansA.
- 43 Peltonen 1989, 18.
- 44 Em. Lydia Virtasen muistitieto, TMT Keräelmä 1302, TA.
- 45 Lydia Virtasen vankilavihko, Lydia Virtanen 5 B, KansA.
- 46 Peltonen 1989, 23.
- 47 Tiedot henkilömapistä, EK-Valpo hm 1552 (Järvinen Katri Karoliina), KA.
- 48 Lydian kirje Katri Järviselle 12.3.1932, EK-Valpo hm 1713, KA. Kirjeet tulivat Valpon haltuun 1934 kotietsinnässä Helsingissä Katri Järvisen tuttavun luona, jonne Katri oli kirjeenvaihdon ja muita papereita tallettanut. – Kirjeen sana ’joskus’ on epäselvä, siinä näyttäisi lukevan ’joskun’, mutta se on tulkittu kirjoitusvirheeksi, koska asiayhteyden näyttäisi sopivan joskus. Myös toinen kirjoitusvirhe korjattu, sanassa välttämättömyydeksi, josta puuttui alun kaksoiskonsonantin toinen t-kirjain.
- 49 Naisten keskinäisen kirjeenvaihdon tulkinnasta ks. Juvonen 1994, 18–19.
- 50 Tiedot henkilömapistä, EK-Valpo hm 1713, KA.
- 51 Rikoslain 20. luku luvattomasta sekaannuksesta ja muusta haureudesta, 12§, vahvistettu 19.12.1889. <https://77finlex.fi/fi/laki/alkup/1889/18890039001>. Alun perin homoseksuaalisuus oli kriminalisoitu vain miesten välillä, mutta vuonna 1894 kriminalisoitiin myös naisten välinen haureus. Juvonen 1994, 53.
- 52 Juvonen 1994, 84.
- 53 Lydia Virtasen elämäkerta, Lydia Virtanen 5 C 3, KansA.

- 54 Muistelmia Lydia Virtasesta, Lydia Virtanen 5 C 3, KansA. Pasasen tekstin on julkaissut Luoto 2010.
- 55 Työväenopistosta ks. Tuohiniemi 1976.
- 56 Niskavuorien aikaan Lydia oli alle neljänkymmenen; sodan jälkeen hän esitti 46-vuotiaana Somerset Maugham'n *Pyhän liekin* vanhaa äitiä, jonka rooli oli suvaitsevaisuuden puolustajana. *Työkansan Sanomat* 16.4.1947.
- 57 Luoto 2010, 69.
- 58 Hiljan kirje Lydialle ja äidille 4.2.1938. Helena Puustisen kokoelma.
- 59 Lydian kielteisestä suhtautumisesta Yhdysvaltoihin siirtymiseen todistaa myös Luoto 2010.
- 60 EK-Valpo hm 1713, KA.
- 61 Ilmoitus n:o 3580 kotietsinnästä ja puhuttelusta 20.9.1941, EK-Valpo hm 1713, KA; Konekirjoitettu selvitys otsikolla 'Virtanen, Lydia' SKP:n kaaderijaoston henkilömapissa, KansA. Virtanen näpäytti anonyymeja puoluekuulustelijoitaan huomauttamalla, ettei "vapaana oleminen ollut siihen aikaan niinkään helppoa", vaan "monin verroin rankempaa kuin turvasäilössä oleville." Viimeksi mainittuihin kuului puolueen virkailijoiden pääosa.
- 62 Ilmoitus n:o 2515 koskee Karkkilassa Osuusliike Tuessa tapahtunutta säännöstelymääräysten rikkomista ja siitä johtunutta "kansanliikettä", 1943; Ilmoitus n:o 536, 25.1.1943 Karkkilan yhteiskoululla pidetystä keskustelutilaisuudesta, EK-Valpo hm 1713, KA; Rentola 1992, 860.
- 63 Valtiollisen poliisin matkakertomus 16.2.1943, ilm. n:o 318, EK-Valpo hm 1713, KA; em. asiakirja 'Virtanen Lydia' SKP:n kaaderijaoston henkilömapissa (Hmp I / Ymp-Umaa), KansA.
- 64 Turvasäilöön voitiin ottaa ilman syytteen nostamista henkilöt, joiden toiminnan katsottiin uhkaavan Suomen puolustusta tai vaarantavan suhteita toisiin valtioihin. Kesällä 1944 turvasäilövankien määrä oli suurimmillaan, 342, josta naisia 76. Nuorteva 1987, 64, 216; Vuorinen 2020. Puskalasta ks. Reuna 2018.
- 65 Rentola 1992, 861–62; kirjeenvaihto on Työväen arkistossa Suomen metallityöväen liiton arkistossa (Eg 45) TA, Inkeri Nurmi ja lapset liitolle 2.4.1943, Veikko Puskala Inkeri Nurmelle 20.4.1943.
- 66 Em. Lydia Virtasen haastattelu (pioneerit) ja asiakirja 'Virtanen, Lydia' SKP:n kaaderijaoston henkilömapissa, KansA. Työvelvoitteesta Aura 2019.
- 67 *Helsingin Sanomat* ja *Suomen Sosiaalidemokraatti* 6.11.1944 ja *Uusi Suomi* 7.11.1944 Utinen (SNS:n tiedote). Vuoden 1940 seuran johtaja Mauri Ryömä oli itse paikalla, mutta uutta johtokuntaa eivät enää hallinneet vuoden 1918 punaiset. Kokousta veti työväenopiston johtaja Unto Verho. Lydia Virtanen valittiin johtokuntaan, samoin yksi metsäkaartilaisten edustaja.
- 68 Ilmoitus SKP:n Karkkilan osaston järjestämästä SKDL:n vaalijuhlasta Karkkilan työväentalolla 28.1.1945, EK-Valpo hm 1713, KA. Teksti on valtiollis-

- sen poliisin edustajan muistiin panemaa. Häpeätahrat viittasivat yhteistyöhön Valpon kanssa ja ilmiantamiseen. – SKP:n Karkkilan osasto perustettiin 11.11.1944. *Vapaa Sana* 22.11.1944.
- 69 Uratiedot tässä ja jäljempänä puolueurasta poimittu SKP:n kaaderimapista, jossa teatteriin ei juuri kiinnitetty huomiota, vaikka se oli Karkkilan poliittisten johtohenkilöiden (Lydian ohella Aleksii Aalto) keskeinen foorumi. Harvinaisessa kirjoituksessaan valtakunnallisessa lehdessä Lydia kannatti kunnallisia teattereita myös maaseudulle. *Työkansan Sanomat* 3.1.1947; ”Teatteri sosiaalisena tekijänä” Lydia Virtanen. Kuten otsikko osoittaa, hän yritti vetää narusta, joka ulottuisi omille puoluetahoille.
- 70 Muistelmia Lydia Virtasesta, Lydia Virtanen 5 C 3, KansA.
- 71 Karkkila, työläiskauppala – elää ”tehtaan varjossa” ja porvarillisen valtion jarruttavan määräysvallan alaisena, *Vapaa Sana* 28.7.1953 (haastateltavana Lydia Virtanen); äänestysprosentti *Vapaa Sana* 7.10.1953.
- 72 Kun muut SKDL:n naisehdokkaat esiteltiin laveasti, Lydiasta sanottiin vain, että hänet tunnetaan Karkkilassa. *Vapaa Sana* 28.6.1951, ”Jämeriä akkoja eduskuntaan” Nimim. Magdalen. Lydia oli ehdokkaana kahdella kahden ehdokkaan listalla, joissa myös toinen ehdokas oli nainen. Sillä reseptillä oli vaikea kerätä riittävästi oman tiiviin piirin ulkopuolisia ääniä vaalipiirissä, jossa naisten ääniä imuroimassa oli Hertta Kuusinen. Presidentin valitsijamiesten vaaleissa äänestettiin yhden ehdokkaan listoja, ja siellä Lydia meni läpi ohittaen SKDL:n listalla mm. kulttuurinimet Elvi Sinervon, Hella Wuolijoen ja Raoul Palmgrenin sekä SKDL:n entisen pääsihteerin Tyyne Tuominen. *Työkansan Sanomat* 20.1.1950.
- 73 Terveys ja 90-vuotiaan äidin omaishoitajan levon tarve mainittiin perusteluna myös silloin, kun Lydia valittiin SKP:n veteraanien lomamatkalle Neuvostoliittoon lokakuussa 1958. Toivo Aaltosen kirjoittama perustelu 19.4.1958, SKP:n kaaderijaoston henkilömappi, KansA. Tämä lienee Lydian ainoa ulkomaanmatka.
- 74 Nuorista miehistä Luoto 2010; puliukosta Tiina Valpolan antamia tietoja.
- 75 *Tiedonantaja* 22.4.1976, Lydia Virtasen nekrologi.
- 76 Yllytysjutun allekirjoittajien luettelo liitteenä Halosen ja Mykkäsen teoksessa *Tapaus Schüller*. Reino Luodon muistitiedon mukaan ”Lyyti ei hyväksynyt väkivaltaa missään muodossa.” Luoto 2010, 91.
- 77 Lydia Virtanen A C 1, KansA
- 78 Muistelmia Lydia Virtasesta, Lydia Virtanen 5 C 3, KansA.
- 79 Luoto 2010, 85.
- 80 *Suomen Sosialidemokraatti* 4.4.1951. Mikkolan vaikutus jäi vähäiseksi, samoin kuin S. Hj. Rantasen. Ainoa vahva tekijä tällä alalla oli sitten Poika-Tuominen.
- 81 Postikortti 22.2.1922, Lydia Virtasen kokoelma, KansA.

- 82 Luoto 2010, 62. Luodolla Åbergin kuolinvuosi virheellinen.
- 83 Salmi-Niklander 2004, 438. Kirjan ryhmäkuvassa (s. 241) on työläisnuorison keskeisiä henkilöitä (mahdollisesti Högforsin Väkän johtokunta) 1920-luvun alussa. Etualalla pöydän takana istuvat kaksistaan Lydia Virtanen ja Väinö Åberg.
- 84 Salmi-Niklander 2004, 278 (naiset liian oppineita pirtumiehille), 432, 486 viite 3.
- 85 Oire omienkin oletusarvoista näkyi, kun puolueen päälehti keräsi eri tahojen lausuntoja lehden tilaamisen puolesta. Yksi tästä arvovaltaisesta ryhmästä oli ”Rouva Lydia Virtanen”. *Työkansan Sanomat* 10.4.1947. Tekstissä lainatun sitaatin nojalla on selvää, miten vastustajat olisivat käsitelleet poikkeamista seksuaalisuuden oletusnormeista, eivät siihen aikaan ehkä lehtiensä palstoilla, mutta suupuheissa sitä hartaammin.
- 86 Muistelmia Lydia Virtasesta, Lydia Virtanen 5 C 3, KansA.
- 87 Vrt. Tuula Juvosen tutkimus Hilda Käkikoskesta, Juvonen 1994, 28–29, 33. Pia Livia Hekanaho on omassa tutkimuksessaan tuonut esille, miten naismaskuliinisuuden käsitteen avulla voidaan ”laventaa ja problematisoida sellaista kapeaa käsitystä naiseudesta ja naisten halusta, jossa naiseus ja feminiinisyys liitetään yksinkertaistavasti yhteen.” Hekanaho 2006, 230.
- 88 Juvonen 1994, 47.
- 89 Gullickson 2014. Ellei toisen suomentajan nimi (Väinö Tanner) mustannut teosta, Lydia Virtasella saattoi olla jopa hyllyssään Lissagarayn (1908) kuuluisa kirja Pariisin kommuunista. Antikvariaateissa sen näkee repaleiseksi luettuna. Vastapuolen toimia kuvattiin ”niin sattuvasti, että tahtomattaan puristuu käsi nyrkkiin ja mieli kiihtyy haluten kostamaan porvariston veripedoille näiden eläimellistä julmuutta. Tällaisena on kirja verraton oppikirja, oikea ’tie valtaan’ vallankumoukselliselle köyhälistölle. Joka haluaa itselleen tietoja köyhälistön sankarimaisesta taistelusta, hankkikoon tämän teoksen.” *Sosialisti* (Turku) 16.10.1909. Olisiko tämä puffi lehden toimittajan, myöhemmän nimismies Kanervion kynästä? – Varhaisemmilta ajoilta oli naistaistelija Gesche Meiburg, joka vaikutti 1615 Braunschweigin piirityksessä. Ks. Hagemann 2007.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistot

- Helsingin yliopiston arkisto, Helsinki
Konsistorin pöytäkirjat
Ylioppilasmatrikkeli 1892–1901
- Kansallisarkisto (KA), Helsinki
Etsivän keskuspoliisin/valtiollisen poliisin (EK-Valpo) arkisto
Valtiorikosoikeudet (Vro) aktit
- Kansan Arkisto (KansA), Helsinki
Karkkilan nuorten pioneerien arkisto
Lydia Virtasen kokoelma
SKP:n kaaderijaosto
- Karkkilan Ruukkimuseo Senkka, Karkkila
Valokuvakokoelma
- Työväen arkisto, (TA), Helsinki
Suomen metallityöväen liiton arkisto
Työväen muistitietotoimikunta
- Helena Puustisen yksityiskokoelma, Karkkila
Lydia Virtasen kirjallista jäämistöä

Aikalaiskirjallisuus

- Finne, Jalmari, Waltari, Mika & Joki, Esko R. (1937): *Helsingin suomalainen normaalityö 1887-1937: juhla-julkaisu*. Otava, Helsinki.
- Kuoleman kentiltä: muistojulkaisu vuoden 1918 ajoilta* (1924): Hämeen eteläinen sos.-dem. piiritoimikunta, Hämeenlinna.
- Lissagaray [Prosper-Olivier] (1908): *Parisin veripäivät eli Parisin kommunin historia v. 1871*. Suom. Sulo Vuolijoki & Väinö Tanner. Osuuskunta Kehitys, Pori.
- Kohut, Adolph (1907): *Maailman historian kuuluisimpia naisia*. Suomentanut Siimes Kanervio. M.W. Vuolukan kustannus, Tampere.
- Ungewitter, Richard (1907): *Alastomuus historiallisessa, terveydellisessä, siveellisessä ja taiteellisessa valaistuksessa*. Suomentanut J.K. Kari. Tampereen työväen osuuskirjapaino r.l., Tampere.

Lehdet

Aamulehti
Demokraatti
Helsingin Sanomat
Kansan Lehti
Kansan Voima
Karjalan Sanomat
Kymnlaakso
Punikin joulu
Sosialisti
Suomen Sosialidemokraatti
Tiedonantaja
Työ
Työkansan Sanomat
Työmies
Uusi Aika
Uusi Suometar
Uusi Suomi
Vapaa Sana

Muut lähteet

Finlex – oikeudellisen aineiston julkinen ja maksuton Internet-palvelu <https://www.finlex.fi/fi/>

Tiina Valpolan tiedonannot Kimmo Rentolalle.

Kirjallisuus

Aatsinki, Ulla (2008): *Tukkiliikkeestä kommunismiin: Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*. Tampereen yliopisto, Tampere.

Aura, Otto (2019): *Työvelvollisia, toipilaita ja sotavankeja: Työvoiman sotilaallinen käyttö Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta, Helsinki.

Björne, Lars (1977): *Syihin ja lakiin eikä mielivaltaan: Tutkimus Turun hovi-oikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918-1939*. Suomalainen Lakimiesyhdistys, Helsinki.

de Graaf, Beatrice (2020): *Fighting Terror after Napoleon: How Europe Became Secure after 1815*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Gullickson, Gay L. (2014): Militant Women: Representations of Charlotte Corday, Louise Michel and Emmeline Pankhurst. *Women's History Review*, 23 (6), 837–852.
- Hagemann, Karen (2007): 'Heroic Virgins' and 'Bellicose Amazons': Armed Women, the Gender Order and the German Public during and after the Anti-Napoleonic Wars. *European History Quarterly*. 37 (4), 507–527.
- Halonen, Ilpo & Mykkänen, Matti (toim.) (1970): *Tapaus Schüller*. Huuto-merkki-sarja. Tammi, Helsinki.
- Hekanaho, Pia Livia. Sukupuoli ja seksuaalisuus butch-femme-kulttuurissa. Teoksessa Taina Kinnunen & Anne Puuronen (toim.) *Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritieteelliset lähestymistavat*. Gaudeamus, Helsinki, 215–231.
- Hentilä, Marjaliisa & Hentilä, Seppo (2016): *Saksalainen Suomi 1918*. Siltala, Helsinki.
- Holli, Marja (2014): *Punaisen Karkkilan Lyyti*. Lukutoukka, Karkkila.
- Juvonen, Tuula (1994): *Sukupuoli ja halu Hilda Käkikosken kirjeenvaihdossa ja päiväkirjoissa*. Naistutkimusraportteja 1/1994. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- Kainulainen, Heidi (2015): Poliisit ja rosvo – Salaisen tiedon jäljillä. Teoksessa Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Vastapaino, Tampere, 51–80.
- Katainen, Elina (2013): *Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus. Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Kempainen, Mikko (2020): *Sosialismin, uskonnon ja sukupuolen dynamiikkaa. 1900-luvun alun työväenliikkeen naiskirjailijat aatteen määrittelijöinä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki. <http://www.thpts.fi/julkaisut/muut-julkaisut/sosialismin-uskonnon-ja-sukupuolen-dynamiikka/>.
- Lintunen, Tiina (2015): *Punaisten naisten tiet. Valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemät elämänvaiheet*. Turun yliopisto, Turku.
- Lintunen, Tiina & Elo, Kimmo (2019): Networks of Revolutionary Workers: Socialist Red Women in Finland in 1918. *International Review of Social History* 64 (2), 1–29.
- Luoto, Reino (2010): *Työläisiä ja luottamusmiehiä – nii ja -naisia kans. Muistikuvia Karkkilasta*. Lukutoukan kirjakauppa, Karkkila.
- Lähteenmäki, Maria (1995): *Mahdollisuuksien aika: työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

- Löfström, Jan (2015): Miten päätellä, onko hiljaisuus vaikenemista? – ”Homo-seksuaalisuus” agraarikulttuurin perinneaineistoissa. Teoksessa Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Vastapaino, Tampere, 121–135.
- Nagel, Joane (1998). Masculinity and Nationalism - Gender and Sexuality in the Making of Nations. *Ethnic and Racial Studies* 21 (2), 242–269.
- Nuorteva, Jussi (1987): *Vangit – vankilat – sota. Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikana*. Suomen vankeinhoidon historiaa osa 4. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto, Helsinki.
- Palmgren, Raoul (1966): *Joukkosydän: Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus*. II. WSOY, Helsinki.
- Palmgren, Raoul (1983): *Kapinalliset kynät: Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus*. I. WSOY, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija (1989): *Naisia turvasäilössä. Poliittisena naisvankina Suomessa 1930–1944*. Art House, Helsinki.
- Rahikainen, Marjatta (1986): *N.R. Af Ursin: Aatelismies Suomen työväenliikkeessä*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Rentola, Kimmo (1992): Toinen kirja. Teoksessa Seppo Aalto & Kimmo Rentola, *Karkkilan eli Högforsin ja Pyhäjärven, entisen Pahajärven ihmisten historia*. Karkkilan kaupunki, Karkkila.
- Rentola, Kimmo (2009a): Tiedustelun historian ongelmia. *Tieteessä tapahtuu* (7), 3–6.
- Rentola, Kimmo (2009b). Voiko salaisen palvelun historiaa lainkaan tutkia? *Kanava* (6).
- Reuna, Risto (2018): ”Ei tullutkaan vallankumousta” – Sotasukupolvi, joka esti kansandemokratian. *Ääriavasemmiston kesäkuun 1946 offensiivi ja metallityöväen työpaikkavastarinta*. Turun yliopisto, Turku.
- Salmi-Niklander, Kirsti (2004): *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1961): *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisen yksikamari-sen eduskunnan vaaleihin asti*. WSOY, Helsinki.
- Toepfer, Karl (1997): *Empire of Ecstasy: Nudity and Movement in German Body Culture, 1910–1935*. University of California Press, Berkeley.
- Tuohiniemi, Olli (1976): *Karkkilan työväenopisto 50 vuotta*. Karkkilan työväenopisto, Karkkila.
- Uusitalo, Taina (2014): *Elämä työläisnaisten hyväksi: Fiina Pietikäisen yhteiskunnallinen toimijuus 1900-1930: tutkimus työväenliikkeen sukupuolisidon naisista käytännöistä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura,

Helsinki. <http://www.thpts.fi/julkaisut/muut-julkaisut/taina-uusitalo-elamalyolaisnaisten-hyvaksi/>.

Vuorinen, Piia (2020): Vapaina vaaralliset naiset: Valtiollinen poliisi ja sota-ajan turvasäilökysymys 1939–1944. Teoksessa Leena Enbom, Pete Pesonen & Sami Suodenjoki (toim.) *Valvottu ja kuritettu työläinen*. Väki voimakas 33. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki, 95–130. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/322060>.